

УДК 343.9.018:343.7

Т.В. Мельничук,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права,
Національний університет «Одеська юридична академія»

КІЛЬКІСНО-ЯКІСНИЙ АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті поданий кримінологічний аналіз стану економічної злочинності в Україні в радянський та пострадянський періоди на підставі кількісного аналізу офіційних статистичних даних та якісного аналізу альтернативних джерел. Побудовані динамічні ряди економічних злочинів, виявлені тренди, окреслені сучасні проблеми моніторингу та прогнозу криміногенної ситуації у сфері економіки.

Ключові слова: економічна злочинність, показники економічної злочинності, кількісний аналіз, якісний аналіз, криміногенна ситуація у сфері економіки.

Постановка проблеми. На відміну від корисливої злочинності загальнокримінального профілю, яка належить до традиційних форм примітивного перерозподілу майна та визначається як ядерний вид злочинності, економічній злочинності властива мінливість. У зв'язку з цим спостерігається залежність форми економічної злочинності від економічної та суспільної формації держави. «Саме соціально-економічна природа економічної злочинності обумовлює її генетично-каузальну залежність від розвитку економічної системи» [1, с. 72]. Аналогічно аналізу макроекономічних показників, що дають змогу здійснювати моніторинг стану економічного та варіювати економічну політику держави, кримінологічного вивчення потребує криміногенна ситуація у сфері економіки. Кількісно-якісне дослідження стану злочинності здатне надати чітке розуміння витоків та прогнозу поширення деструктивних економічних девіацій, що у свою чергу покликано

впорядкувати та зробити науково-обґрунтованим прийняття політичних та управлінських рішень щодо вжиття загально-соціальних та спеціальнокримінологічних заходів превентивного впливу з метою забезпечення кримінологічної безпеки та сталого розвитку економіки.

Аналіз останніх досліджень. Українські кримінологи досить активно та плідно досліджують економічну злочинність та її прояви. Вагомий внесок у розвиток теорії та практики превентивного впливу на економічну злочинність та дотичні феномени зробили А.М. Бойко, Н.О. Гуторова, В.М. Дрьомін, О.Г. Кальман, В.М. Попович, Є.Л. Стрельцов та інші. В їх працях здебільшого використовується загальноприйнятий у сучасній кримінологічній науці підхід до аналізу стану економічної злочинності на основі показників рівня, динаміки, структури та географії злочинності, що має безсумнівну наукову цінність. Втім особливості економічних правопорушень

у радянський час складно піддаються класичному статистичному вивченню, ступінь латентизації сучасної економічної злочинності та дефекти офіційного статистичного обліку злочинів не дають в повній мірі оцінити масштаб проблеми. Тому метою статті є дослідження стану економічної злочинності в Україні в радянський та пострадянський періоди, виявлення залежності її характеристик від змін в економіці та способах господарювання із застосуванням синтетичного поєднання кількісного та якісного аналізу даних.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай, відправною точкою кримінологічного дослідження протиправних дій у сфері економіки в нашій державі є перехід від адміністративно-командної до ринкової економіки. Але було б помилковим вважати, що тіньова економіка і економічна злочинність актуалізувалася лише в перехідний період соціально-економічного розвитку. Вони були широко поширені й в тоталітарну епоху. Головним засобом усереднення матеріальних потреб в радянську епоху була ліквідація і заборона приватної власності. Це породило нескінченні розтрати, розкрадання, підкупи, чорний ринок, таємний розпродаж казенного майна. Буденним фактом радянської дійсності стали «несуни», які розтягували з підприємств все, що потрапляє під руку, і при цьому не зустрічали жорсткого осуду з боку суспільної свідомості. У побуті спостерігалися дефіцит і блат. За деякими даними, в 1986 р. нелегальним підприємництвом (легальне було ще під заборону) займалося близько 30 млн. осіб: 20 млн. осіб — у сфері послуг, 10 млн. — у виробництві товарів народного споживання. Підпільні цеховики, валютники, спекулянти (за нинішньою термінологією — човники), надомні фахівці з ремонту автомобілів, аудіо-

відео- і побутової техніки, кравці, майстри макіяжу: навряд чи можна знайти будь-яку сферу виробництва, в якій не отримала б широкого поширення ніким не зареєстрована і незаконна на ті часи економічна діяльність. Кожен 3—4-й рубль із середньостатистичних витрат радянської сім'ї на платні послуги йшов в нелегальну економіку [2, с. 45-66; 3].

У 1983 році за розкрадання продовольчих товарів у великих розмірах і хабарництво притягнуто до кримінальної відповідальності ряд співробітників гастроному №1 («Єлісеєвського»), його директор засуджений до вищої міри покарання — розстрілу. У Москві були розстріляні керівники Державного імпортного управління, які одержували за кожен укладений з іноземцями контракт хабарі в розмірі від 1 до 3% від суми контракту [4].

Тисячі самодіяльних підприємців були засуджені і пройшли через виправно-трудова колонії. До речі, саме ця частина населення виявилася найбільш підготовленою до сприйняття ринкових перетворень і послужила одним з провідників кримінальних стереотипів поведінки в легітимні сфери економічного та суспільного життя країни. Значний масив перших підприємців реформеного періоду мали той чи інший табірний досвід. Нові закони визнали їх колишню економічну діяльність суспільно-корисною, що не підпадає під статті кримінального кодексу. Але час, проведений в ув'язненні, не проходить безслідно. Ці підприємці, що не поважають радянські закони, не могли одномоментно перейнятися повагою до нових державних принципів і стали одним із джерел поповнення тіньової сфери економіки [2; с. 45-66].

З набранням Україною незалежності вільний доступ на ринок супроводжувався інфляцією законодавства,

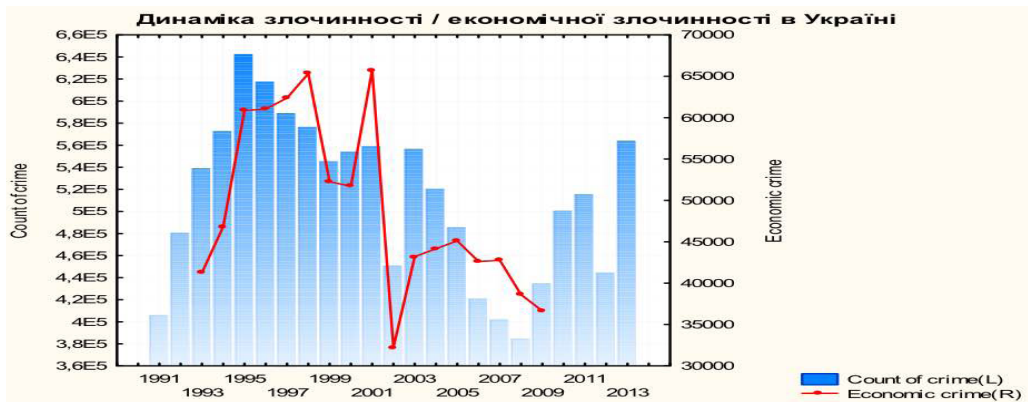
що регулює господарську діяльність. Це неминуче призвело до намагань навіть законослухняно налаштованих суб'єктів бізнесу в умовах низької ефективності роботи державних і правових механізмів вирішувати проблеми за межами юридичного поля, а нерідко і за допомогою напівкримінальних і кримінальних структур, так званого «тіньового правосуддя» тощо.

В Українських реаліях формування середовища господарювання, у якому держава втратила здатність ефективно і цілеспрямовано регулювати економічні процеси, а ринкові регулятивні механізми запрацювали швидше на користь так званих «зацікавлених груп», (передусім представників істеблішменту і великого капіталу), що актуалізувало проблему боротьби за владу як засобу позаконкурентного збільшення доступу до ресурсів та зловживання економічною владою і послужило основою поступової олігархізації економіки. За цих умов про конкуренцію як основний чинник економічної динаміки говорити доволі складно, хоча саме цей постулат ринкової економіки послужив найвагомим аргументом для економічних реформ на терені колишнього СРСР [5, с. 97]. Після розпаду СРСР Україна мала найсприятливіші стартові позиції, але

як відмічає Я. Грицак, «стала багатою країною бідних людей» [6].

Щодо України проблема навіть не у зміні форм господарювання, а у тому, що кримінальне привласнення, вибір злочинності адаптації при перерозподілі капіталів уявляється більш раціональним в умовах пострадянської аномії та диспропорцій стану економіки. Цікавий варіант оглядовості такої ситуації наводить О. Аузан: «У 1990-ті було дано команду «нести мішки з комори». Усі несуть мішки і трошки відсипають по дорозі. У 2000-ті роки було дано іншу команду – «нести мішки в комору». Всі несуть мішки в комору і трошки відсипають по дорозі. І питання не в тому, куди всі несуть мішки, а в тому, скільки відсипають по дорозі. Як ідея створення приватної власності в 1990-і роки, так і ідея посилення держвласності в 2000-і роки насправді не приводили до формування ефективного приватного або ефективного державного режиму. Просто елементи режиму вільного доступу дозволяли перерозподілити активи» [7].

Така ситуація стала підґрунтям для активного розвитку тіньових та кримінальних економічних практик. Розвиток економіки, вихід на міжнародний ринок інспірував суперечливі

кількісно-якісні зміни статистичного спостереження економічних злочинів.

Кримінометричний аналіз¹ показників показує, що у роки незалежності динаміка економічної злочинності в Україні в цілому відповідає тенденціям загальної злочинності [8].

Статистичне обчислення офіційних даних правоохоронних органів України по кількості виявлених злочинів дозволяє виділити динамічні ряди економічних злочинів:

— 1991—1998 роки — стрімке зростання абсолютного показника економічних злочинів до пікового значення у 65,3 тис. (найбільший стрибок 1994-1995 з 46,8 до 60,8 тис.). Одним із найбільш криміналізованих у цей період виявився фінансовий сектор економіки з високою концентрацією злочинних схем з використанням трастових фондів та фінансових пірамід, побудованих за прикладом так званих пірамід Понзі — схем, що полягають в ошукуванні вкладників шляхом обіцянки виплат надзвичайно високих дивідендів, при цьому вони здійснюються не за рахунок отримання прибутків по інвестиціях, а за рахунок нових внесків. До таких пірамід належали Український Дім Селенга, Елайс, «МММ» Сергія Мавроді. У цей період активізується банківська діяльність, але безготівкові розрахунки обмежені, тому все ще характерною є контрабанда валюти. Слабкість банківської системи обумовила розкрадання кредитних ресурсів комерційних банків. Період став тригером для розвитку симбіотичних форм організованої загальнокримінальної та економічної злочинності, про що свідчить використання «силових» сценаріїв контролю підприємств, а також використання «білих» комірців у схемах незаконної приватизації.

— 1999—2002 роки — стрімке зниження до рекордної малої кількості економічних злочинів у 32,2 тис. (більш, ніж у два рази). Найбільш типовими у цей час були податкові злочини, розкрадання бюджетних коштів. З'являються передумови для інфільтрації нелегітимно накопиченого капіталу у легальний бізнес.

— 2003—2005 роки — додатна динаміка до 45,1 тис. економічних злочинів. Показники цього періоду відображають пік незаконних приватизаційних процесів як за кількістю вчинюваних злочинів, так і за завданними збитками. Генеральна прокуратура України своєю постановою від 6 лютого 2006 порушила кримінальні справи за фактами зловживання посадовими особами Фонду державного майна України службовим становищем при продажу 50% плюс 1 акції ВАТ «Нікопольський завод феросплавів» у 2003 році і 93,02% пакету акцій ВАТ «Криворіжсталь» у 2004 році [9]. У червні 2004 року 93% акцій «Криворіжсталь», найбільшого металургійного підприємства України, було продано консорціуму компаній «Інвестиційно-металургійний союз» за 800 млн дол. У квітні 2005 року Господарський суд Києва визнав продаж незаконним і повернув меткомбінат державі. Через півроку, у жовтні 2005, було проведено новий конкурс, переможцем якого стала Mittal Steel, як заплатила за 93% акцій підприємства 4,8 млрд дол., що у шість разів перевищило ціну продажу 2004 року.

У паливно-енергетичному комплексі через напрацьовані криміналітетом протиправні схеми оплати енергії та енергоресурсів здійснювався відтік до 20 % зібраних з енергоринку грошових коштів до «тіньового» сектора.

¹ Застосовано сучасний пакет статистичного аналізу STATISTICA (5 версія).

За даними О.Г. Кальмана, лише у 2003 році підконтрольні державі обленерго безоплатно відпустили електроенергії на суму 570 млн. грн. Надалі фізичні обсяги втрат електроенергії збільшилися майже у 2 рази і, щорічно становили близько 7 млрд. кВт/год [10, с. 133].

— 2006–2009 роки — лінія тренду показує незначне зменшення до 36,6 тис економічних злочинів у 2009 році. Найбільш резонансними впродовж цих років стали фінансові шахрайства у сфері будівництва житлової нерухомості, до прикладу «афера», що здійснювалася шляхом укладання з громадянами договорів з інвестиційно-будівельною компанією «Еліта-Центр» про пайову участь у будівництві будинків в різних районах Києва. У результаті злочинці заволоділи коштами у розмірі понад 400 млн грн. та завдали шкоди понад 1,5 тис. потерпілих. Важливою тенденцією кримінальної практики було збільшення кіберзлочинів в економічній сфері з використанням електронних засобів доступу (кардинг). Етап характеризувався також зростанням зловживань у сфері інтелектуальної власності (контрафакту).

— 2010–2015 роки — період складний для статистичного аналізу, оскільки з 2010 року в офіційних даних не подається окремої категорії «злочини у сфері економіки», як це було раніше; а у зв'язку із набранням сили нового КПК України у 2012 році не уявляється можливим співставляти попередні дані із наступними. У зв'язку з цим проблематичним є виявлення впливу на стан економічної злочинності гуманізації кримінального законодавства у 2011 році, яким було декриміналізовано частину злочину господарської спрямованості та змінено санкції.

Візьмемо до уваги тренди злочинів у сфері господарської діяльності:

2010 р. — 8601, 2011 р. — 10246 (+19%), 2013 р. — 11104 (+8% відносно 2011 року), 2014 р. — 8418 (–24% відносно 2013 року), 2015 р. — 7631 злочин; привласнення, розтрата майна шляхом зловживання службовим становищем: 2010 р. — 8240, 2011р. — 7977 (–3%), 2013 р. — 13193 (+65% відносно 2011 року), 2014 р. — 10397 (–21% відносно 2013 року), 2015 р. — 10211 злочинів.

З 2016 року у вільному доступі з'явилась статистичні інформація Генеральної прокуратури України про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності [11]. Зокрема, згідно звіту у період січень-серпень 2016 року було обліковано 36198 злочинів на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності.

В цілому лінії тренду свідчать про збільшення кількості окремо взятих злочинів економічної спрямованості до 2013 року та поступове зменшення у наступні роки. Вочевидь ці дані відображають не стільки зміни криміногенної ситуації, скільки активність та результативність діяльності державних інституцій, відповідальних за протидію економічним злочинам. До таких належать Національна поліція, СБУ, НАБУ, Держфіскальна служба. Враховуючи незадовільну роботу одних, транзитивність реформування інших та період «акліматизації» новостворених, тенденції латентизації злочинності, вірогідним є фактичне ускладнення криміногенної ситуації у сфері економіки.

Про ступінь загрози кримінологічній безпеці економіки свідчать опосередковані відомості. Як відомо, у кризові перехідні злочинність інтенсифікується. Остання хвиля світової кризи показала, що багато учасників ринку, у тому числі загальносвітового,

включаючи і тих, хто дорожив діловою репутацією і нещодавно належав до числа найбільш респектабельних, виявляють готовність використовувати субкримінальні або навіть кримінальні практики. Серед них: безпрецедентне корумпування високопоставлених чиновників країн з метою отримання економічних преференцій або незаконної участі у конкурсах державних закупівель; фальсифікація податкової звітності чи псевдо-експортно-імпорتنі операції з метою переведення капіталу в офшорні юрисдикції; інсайдерська торгівля на глобальних ринках віртуальними, нічим не підкріпленими цінними паперами та ін.

В контексті України вірогідність ускладнення криминогенної ситуації в економічній сфері посилюється підкупо-продажністю управлінської ланки сфери господарювання, відтоком тіньово-кримінальних капіталів з України з метою їх відмивання тощо. Знаковою бачиться економічна криза в Україні, що виникла на фоні соціально-політичного напруження та військового конфлікту на Сході. Досить високою є концентрація тіньової економіки

— 42% за оцінками Мінекономіки.

Висновки. На відміну від багатьох інших видів злочинної діяльності, економічній злочинності властива самодермінація та автокореляція злочинних дій, а також пролонгована дія факторів, що означає певну часову затримку між фактором та дією. Це також ускладнює моніторинг та прогноз економічної злочинності, але не знімає необхідності стратегічних, далекоглядних економічних, правових управлінських та інших рішень.

В умовах суперечливості та неповноти офіційної статистичної інформації про економічні злочини, все очевиднішою стає необхідність розробки нових криминологічних методик моніторингу та прогнозування криминогенної ситуації у сфері економіки України як на основі поєднання кількісного та якісного аналізу даних, так і за рахунок підкріплення його даними з альтернативних джерел, зокрема, віктимологічних оглядів, оцінки наслідків економічних злочинів, що є навіть більш показовими та визначальними для визначення стратегій захисту та безпеки національної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойко А.М. Особливості детермінації економічної злочинності в умовах переходу до ринкової економіки / А.М. Бойко // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2009. — №1. — С. 68-74.
2. Див. Микеладзе Е.Е. Социальная безопасность России в парадигме современных модернизационных процессов : концептуально-методологический подход : дис. кандидат социологических наук, спец. 22.00.04 / Микеладзе, Елена Евгеньевна. — Москва, 2001. — 128 с.
3. Экономическая преступность в СССР: от Хрущева до Горбачева: проблемы детерминации, масштабы, формы и особенности государственного противодействия : монография / В.П. Пашин, С.В. Богданов, С.Г. Емельянов и др. — Курск, 2012. — 371 с.
4. Петровский В. Как воевали с “оборотнями” в СССР [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/russia/newsid_3022000/3022210.stm
5. Йохна М.А. Ментальні моделі дійсності і їх вплив на формування економічної поведінки // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. — Выпуск 40-3. — 2011. — С. 97-104.
6. Див. Грицак Я. 26-й процент, або Як подолати історію / Ярослав Грицак. — К.: Фонд Порошенка, 2014. — 136 с.
7. Аузан А. Институциональная экономика для чайников / Александр Аузан // Приложение журнала «Esquire Russia» [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://esquire.ru/auzan-5>.

8. Використано джерела статистичних даних (тут і далі):
- Злочинність в Україні : Статистичний збірник. — К. : Державний комітет статистики України, 2001. — 100 с.
  - Інформаційний бюлетень про стан злочинності на території України за 2003 рік / Департамент інформаційних технологій МВС України. — К., 2004.
  - Стан та структура злочинності в Україні (2005—2012 рр. (станом на 20 листопада) [Електронний ресурс] // Міністерство внутрішніх справ України : офіц. веб-сайт. — Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/>
  - Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (статистичні інформація за 2013, 2014, 2015 рр.) // [Електронний ресурс] // Генеральна прокуратура України : офіц. веб-сайт. — Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
9. Суд відновив справу про незаконність приватизації «Криворіжсталі» // УНІАН: [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/797024-sud-vidnoviv-spravu-pro-nezakonnist-privatizatsiji-krivorijstali.html>
10. Злочинність у сфері економіки: проблеми прогнозування, планування та координації заходів протидії / За ред. проф. О.Г. Кальмана. — Х.: Вид-во “Новасофт”, 2005.
11. Звіт про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності січень-серпень 2016 року // [Електронний ресурс] // Генеральна прокуратура України : офіц. веб-сайт. — Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=199053

Мельничук Т.В.

Количественно-качественный анализ экономической преступности в Украине.

Аннотация. В статье представлен криминологический анализ состояния экономической преступности в Украине в советский и постсоветский периоды на основании количественного анализа официальных статистических данных и анализа альтернативных источников. Построены динамические ряды экономических преступлений, выявленных тренды, указаны современные проблемы мониторинга и прогноза криминогенной ситуации в сфере экономики.

Ключевые слова: экономическая преступность, показатели экономической преступности, качественный анализ, количественный анализ, криминогенная ситуация в сфере экономики.

T. Melnychuk

Quantitative and qualitative analysis of economic crime in Ukraine.

Summary. The article presents the criminological analysis of economic crime in Ukraine during the Soviet and post-Soviet periods based on quantitative analysis of official statistics and analysis of alternative sources. Time series of economic crimes are constructed, trends are detected, and current problems of monitoring and forecasting of crime situation in economy are outlined.

Keywords: economic crime, economic crime indicators, quantitative analysis, qualitative analysis, crime situation in economy.

